

پژوهشهای زبان شناختی فارسی

مجموعه مقالات

دکتر محمد دبیر مقدم

مرکز نشر دانشگاهی، تهران

پژوهشهای زبان‌شناختی فارسی (مجموعه مقالات)

تألیف دکتر محمد دبیرمقدم

ویراسته علی‌اکبر رزدام

طراح جلد: سمیه عابدینی

حروفچین: هاله مانیان، داود ربیعی

ناظر چاپ: حمیدرضا دمیرچی‌لو

مرکز نشر دانشگاهی، تهران

چاپ اول ۱۳۸۴

تعداد ۱۰۰۰

لیتوگرافی: مردمک

چاپ و صحافی: معراج

حق چاپ برای مرکز نشر دانشگاهی محفوظ است

فهرست‌نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

دبیرمقدم، محمد

پژوهشهای زبان‌شناختی فارسی (مجموعه مقالات) / محمد دبیرمقدم؛ ویراستار علی‌اکبر

رزدام. - تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۸۴.

هفده، ۲۸۲، ۱۱۴ ص. - مصور. - (مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۴۰. زبان‌شناسی، ۳۱)

ISBN 964-01-1240-2

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات قبلی.

Mohammad Dabir-Moghaddam

ص.ع. به انگلیسی: ...

Studies in Persian linguistics: selected articles.

وژنامه.

کتابنامه.

۱. فارسی - مقاله‌ها و خطابه‌ها. ۲. زبان‌شناسی - مقاله‌ها و خطابه‌ها. الف. رزدام، علی‌اکبر،

ویراستار. ب. مرکز نشر دانشگاهی. ج. عنوان.

۲۴. PIR۲۶۱۶/۵۲

۱۳۸۴

۴۵-۵۱-۸۴

کتابخانه ملی ایران

فهرست

۱	مجهول در زبان فارسی
۱	۱. نگرشهای پیشین به ساخت مجهول در زبان فارسی
۲	۱.۱ تحوّل تاریخی
۶	۲.۱ داده‌ها
۶	۲. نگرشی نوین به مسئله مجهول در فارسی
۱۵	۳. فاعل نقش‌باخته
۱۶	۴. نتیجه
۱۶	کتابنامه
۱۸	ساختهای سببی در زبان فارسی
۱۹	۱. مقدمه
۲۰	۲. ساختهای سببی مرکب
۲۰	۱.۲ مقدمه
۲۴	۲.۲ افعال سببی مرکب متضمّن معنای ضمنی مثبت
۲۵	۱.۲.۲ سببهای فاعلی-التزامی

۲۵	۱.۱.۲.۲ سببهای غیر مقید
۲۷	۱.۱.۱.۲.۲ صورتهای مختلف جمله متمم
۲۹	۲.۱.۱.۲.۲ ویژگیهای معنایی سببهای غیر مقید
۳۲	۲.۱.۲.۲ سببی اجازه‌ای
۳۲	۱.۲.۱.۲.۲ صورتهای مختلف جمله متمم
۳۳	۲.۲.۱.۲.۲ ویژگیهای معنایی سببی اجازه‌ای
۳۵	۲.۲.۲ سببهای مفعولی - التزامی
۳۵	۱.۲.۲.۲ سببهای اجباری
۳۵	۱.۱.۲.۲.۲ صورتهای مختلف جمله متمم
۴۶	۲.۱.۲.۲.۲ ویژگیهای معنایی سببهای اجباری
۴۷	۳.۲ نظام سببی مرکب در زبان فارسی
۴۸	۳. ساختهای سببی ساده
۴۸	۱.۳ مقدمه
۴۹	۲.۳ سببهای ریشه‌ای
۵۲	۳.۳ سببهای تکواژی
۵۸	۴.۳ سببهای کمکی
۵۹	۵.۳ توصیف همگنی از ساختهای سببی ساده
۵۹	۱.۵.۳ تحلیلهای پیشین
۶۳	۲.۵.۳ توصیفی همگن
۷۰	۶.۳ نظام سببی ساده در زبان فارسی
۷۳	۴. ساختهای سببی مرکب و ساده: نگاهی به نظام سببی در فارسی
۷۴	۱.۴ وجوه اشتراک
۷۴	۲.۴ وجوه افتراق
۷۷	۳.۴ وجوه ارتباط
۷۹	۵. خلاصه
۸۰	کتابنامه
۸۳	پیرامون 'را' در زبان فارسی
۸۴	۱. مقدمه
۸۵	۲. نگرشهای پیشین به 'را'

۸۵	۱.۲ توصیفهای دستورنویسان و زبان‌شناسان غیرایرانی
۹۲	۲.۲ توصیفهای دستورنویسان و زبان‌شناسان ایرانی
۱۱۴	۳. پرتوی دیگر بر 'را'
۱۱۴	۱.۳ تحول تاریخی 'را'
۱۱۹	۲.۳ نقش 'را' در فارسی امروز
۱۴۱	۴. پیامدها
۱۴۶	کتابنامه
۱۴۹	فعل مرکب در زبان فارسی
۱۵۰	۱. مقدمه
۱۵۰	۲. تحقیقات پیشین
۱۵۱	۱.۲ تحقیقات مربوط به فعل مرکب در زبانهای دنیا
۱۵۴	۲.۲ تحقیقات مربوط به فعل مرکب در زبان فارسی
۱۶۷	۳. تحلیل تازه‌ای از نظام فعل مرکب در زبان فارسی
۱۶۹	۱.۳ ترکیب
۱۶۹	۱.۱.۳ صفت و فعل کمکی
۱۶۹	۲.۱.۳ اسم و فعل
۱۷۲	۳.۱.۳ گروه حرف اضافه‌ای و فعل
۱۷۳	۴.۱.۳ قید یا قید پیشوندی و فعل
۱۷۳	۵.۱.۳ اسم مفعول و فعل کمکی مجهول‌ساز
۱۷۴	۲.۳ انضمام
۱۷۴	۱.۲.۳ مفعول صریح
۱۷۸	۲.۲.۳ گروه حرف اضافه‌ای
۱۸۰	۳.۳ ترکیب در برابر انضمام
۱۸۴	۴.۳ ترکیب و انضمام
۱۸۵	۱.۴.۳ شواهد واجی
۱۸۶	۲.۴.۳ شواهد نحوی
۱۸۶	۱.۲.۴.۳ فرایند 'مصدر ساز'
۱۸۷	۲.۲.۴.۳ 'نمود ناقص'
۱۸۸	۳.۲.۴.۳ گسستگی

۱۹۰	۴.۲.۴.۳ 'قلب نحوی'
۱۹۱	۵.۲.۴.۳ جزء اسمی افعال مرکب 'اسم' و فاقد حالت است
۱۹۳	۳.۴.۳ شواهد معنایی
۱۹۴	۴. یافته‌ها و پیامدها
۱۹۶	کتابنامه

توصیف ویژگیهای زبانی دو کودک عقب‌مانده ذهنی و

منزوی و تحلیل پیامدهای آن

۲۰۰	منزوی و تحلیل پیامدهای آن
۲۰۰	۱. مقدمه
۲۰۱	۲. زندگینامه دو کودک
۲۰۳	۳. پرسشهای تحقیق
۲۰۴	۴. اهمیت موضوع
۲۰۴	۵. توصیفها
۲۰۵	۱.۵ گفتگو با زهرا
۲۱۱	۲.۵ گفتگو با معصومه
۲۲۱	۶. تحلیلها
۲۲۵	سپاسگزاری
۲۲۵	کتابنامه
۲۲۸	پیوست

زبان فارسی و نظریه‌های زبانی: در جستجوی چارچوبی برای

تدوین دستور جامع زبان فارسی

۲۳۰	تدوین دستور جامع زبان فارسی
۲۳۰	۱. مقدمه
۲۳۱	۲. دستاوردها
۲۳۱	۱.۲ زبان‌شناسان زایشی
۲۴۶	۲.۲ زبان‌شناسان نقش‌گرا
۲۵۲	۳. تحولات نظری جاری
۲۵۲	۱.۳ زبان‌شناسی زایشی
۲۵۵	۲.۳ زبان‌شناسی نقش‌گرا
۲۵۹	۴. ارزیابی دستاوردها و تحولات

Passive in Persian	1
Abstract	1
1. Previous Approaches to Passive in Persian	1
1.1 Historical Aspect	3
1.2 Empirical Aspect	7
2. A New Proposal for the Treatment of Passive in Persian	15
3. Demoted Agent	32
4. Conclusion	34
References	35
 On the (In)dependence of Syntax and Pragmatics: Evidence from the Postposition <i>-rā</i> in Persian	37
Abstract	37
1. Introduction	38
2. Review of Previous Scholarship	38
3. A New Proposal for the Treatment of <i>-rā</i>	43
3.1 Diachronic Evidence	43
3.2 Synchronic Behavior of <i>-rā</i>	46
4. Implications	61
References	62
 Compound Verbs in Persian	65
Abstract	65
1. Introduction	66
2. Previous Scholarship	67
2.1 Compound Verbs in Languages of the World	67

2.2 Persian Compound Verbs	69
3. A New Proposal for the Treatment of Persian Compound Verbs	83
3.1 Combination	84
3.1.1 Adjective + Auxiliary	84
3.1.2 Noun + Verb	84
3.1.3 Prepositional Phrase + Verb	89
3.1.4 Adverb + Verb	89
3.1.5 Past Participle + Passive Auxiliary	90
3.2 Incorporation	90
3.2.1 Direct Object	90
3.2.2 Prepositional Phrase	94
3.3 Combination Versus Incorporation	97
3.4 Combination and Incorporation	101
3.4.1 Phonological Evidence	101
3.4.2 Syntactic Evidence	102
3.4.2.1 Nominalization	102
3.4.2.2 Imperfective Aspect	104
3.4.2.3 Interposition	105
3.4.3 Semantic Evidence	108
4. Conclusions and Implications	109
References	111

مقدمه

مقاله‌هایی که در این مجموعه گردآوری شده پژوهشهایی اند که در بیست سال گذشته انجام داده و به طبع رسانده‌ام. عنوان این مقاله‌ها، برحسب تقدّم و تأخّر تاریخ انتشار، به شرح زیر است: 'مجهول در زبان فارسی'، 'ساختهای سببی در زبان فارسی'، 'پیرامون 'را' در زبان فارسی'، 'فعل مرکب در زبان فارسی'، 'توصیف ویژگیهای زبانی دو کودک عقب‌مانده ذهنی و منزوی و تحلیل پیامدهای آن' و 'زبان فارسی و نظریه‌های زبانی: در جستجوی چارچوبی برای تدوین دستور جامع زبان فارسی'. علاوه بر اینکه همه این مقاله‌ها به زبان فارسی در ایران چاپ شده‌اند، چهارم مقاله اول به زبان انگلیسی در مجله‌های تخصصی زبان‌شناسی یا مجموعه مقاله‌ها در امریکا، اروپا، و ژاپن هم انتشار یافته‌اند. مقاله‌های 'مجهول در زبان فارسی' و 'پیرامون 'را' در زبان فارسی' به قلم یکی از زبان‌شناسان ایرانی مقیم آلمان به زبان آلمانی نیز برگردانده شده و به ترتیب در شماره ۱ سال ۱۹۸۸ و شماره ۵ سال ۱۹۹۲ مجله *Spektrum Iran* چاپ شده‌اند. از بین چهارم مقاله انگلیسی، مقاله 'سببی' را که روایت انگلیسی چاپ شده آن کوتاه و موجز است کنار گذاشتم و سه مقاله باقیمانده را برای گنجاندن در مجموعه حاضر برگزیده‌ام. علاوه بر اینکه روایت انگلیسی مقاله مجهول مفصل‌تر از روایت فارسی آن است، گنجاندن مقاله‌های انگلیسی امکان استفاده زبان‌شناسان و پژوهشگران غیرایرانی علاقه‌مند به زبان و زبان‌شناسی فارسی، آن عده از زبان‌شناسان ایرانی مقیم خارج که نمی‌توانند بدون اشکال منابع فارسی را بخوانند، و دانشجویان رشته زبان انگلیسی در ایران را فراهم می‌سازد.

تحلیلهای ارائه‌شده در این مقاله‌ها را همچنان کاملاً قبول دارم. این تحلیلهای آشکارا منظر نگارنده را به توصیف چندبعدی زبان، یعنی توجه به ساختار، معنا، نقش و کاربرد، تحولات تاریخی، مؤلفه‌های شناختی و ویژگیهای رده‌شناختی نشان می‌دهند. این منظر بر پایه همین پژوهشها و پژوهشهای دیگر انتشار یافته یا انتشار نیافته نگارنده شکل

گرفته‌اند. به بیانی دیگر، این منظر از دستاوردهای رویکردها و نگرشهای گوناگون زبان‌شناسی بهره می‌گیرد. در آماده‌سازی مقاله‌ها برای نشر در این مجموعه برخی بازیمنیهای ویرایشی ادبی انجام داده‌ام و اصطلاحها و برابرنها را نیز هماهنگ و یکدست کرده‌ام. اصطلاحها و برابرنها به کاررفته در دو واژه‌نامه انگلیسی-فارسی و فارسی-انگلیسی در پایان مجموعه فهرست شده‌اند. اگرچه برخی مفاهیم نظری، مانند 'گشتار ضمیر انعکاسی'، امروز دیگر با این نام در زبان‌شناسی زایشی خوانده نمی‌شوند، این نوع دگرگونیها را در مقاله‌ها اعمال نکرده‌ام. در بحث 'فعل مرکب در زبان فارسی' نقد مفصل‌تری نسبت به متن اولیه از تحلیل شادروان دکتر پرویز ناتل خانلری به دست داده‌ام و چند شاهد نیز افزوده‌ام. اکنون به معرفی مقاله‌های این مجموعه می‌پردازم.

مقاله 'مجهول در زبان فارسی' را هنگامی نوشتم که اصولاً وجود ساخت مجهول در زبان فارسی امروز مورد تردید تعدادی از زبان‌شناسان غیرایرانی و ایرانی بود. جان معین در رساله دکتری خود (۱۹۷۰) در دانشگاه هاروارد و در مقاله‌ای به سال ۱۹۷۴ از "ساختهای به اصطلاح مجهول در زبان فارسی" نوین سخن گفته بود. این نگارنده در مقاله‌های ۱۹۸۲ و ۱۳۶۴ خود با استناد به شواهد تاریخی، همزمانی، و همگانیهای زبانی استدلال کرده است که ساخت مجهول در زبان فارسی امروز وجود دارد و این ساخت نتیجه فرایند 'دستوری شدن' (grammaticalization) است که بر اساس آن فعل اصلی لازم حرکتی šutan / šudan 'شدن' در فارسی میانه تبدیل به فعل کمکی مجهول‌ساز در فارسی نوین شده است. ترکیب آمدوشد در فارسی امروز (مانند فردا از آمدوشد خودروهای دودزا جلوگیری خواهد شد) تنها بازمانده کاربرد اولیه شدن در معنای فعل اصلی حرکتی است.

مقاله 'ساختهای سببی در زبان فارسی'، که در سال ۱۳۶۷ انتشار یافت، شرحی است از نظام سببی زبان فارسی. در این شرح از ویژگیهای نحوی و خصوصیات معنایی ساختهای سببی فارسی و ارتباط و تعامل بین آن دو بحث شده است. انواع ساختهای سببی مورد وصف در این مقاله عبارت‌اند از ساختهای سببی مرکب / ترکیبی (یعنی دوجمله‌ای، که فعل جمله پایه مفهوم سبب را بیان می‌کند)، شامل 'سببیهای فاعلی-التزامی' (مانند من باعث شدم که او درس بخواند و من گذاشتم که او درس بخواند) و 'سببیهای مفعولی-التزامی' (مثل من او را مجبور کردم که درس بخواند)، و ساختهای سببی ساده (یعنی تک جمله‌ای)، شامل سببیهای ریشه‌ای (نظیر من لیوان را شکستم)، تکواژی (مانند من درس را به او فهماندم)، و کمکی (همچون من او را خوشحال کردم). بررسی وجوه اشتراک و افتراق بین این ساختها و نیز تعیین جایگاه، نقش، و کارکرد هر

ساخت در کل نظام سببی زبان فارسی بخشهای دیگری از شرح و تحلیل ارائه شده در این مقاله را تشکیل می‌دهند.

مقاله 'پیرامون' را در زبان فارسی، که روایت فارسی آن در سال ۱۳۶۹ و روایت انگلیسی آن به سال ۱۹۹۲ نشر یافت، به تبیین توزیع 'پس‌اضافه' یا 'حرف نشانه' را پرداخته است. در بیش از یکصد سال گذشته، تجویزها، نکته‌بینیها، و تحلیلهای بسیاری از سوی دست‌نویسان و زبان‌شناسان ایرانی و غیرایرانی درباره این پس‌اضافه ابراز شده است. در این مقاله، پس از معرفی دیدگاههای محققان صاحب‌نظر در این موضوع، تحلیل تازه‌ای از نقش این پس‌اضافه در فارسی امروز به دست داده شده است. در این تحلیل، با استناد به سیر تحول تاریخی 'را' از فارسی باستان، فارسی میانه، فارسی قدیم، تا فارسی امروز نشان داده شده که در این دوره‌ها تا پیش از دوره معاصر این پس‌اضافه در نقشهای نحوی گوناگونی به کار می‌رفته، ولی در فارسی معاصر در نقش نحوی حالت‌نمای مفعول صریح تثبیت شده است. این نگارنده ابراز عقیده کرده که تثبیت و یگانه شدن نقش نحوی 'را' توجیه‌کننده کلیه رخدادها و محدودیت در رخداد این پس‌اضافه در فارسی امروز است. آنگاه برای تبیین نقش 'را' در فارسی امروز، نگارنده انگاره‌ای به دست داده است که در آن بین حوزه نحو و حوزه کلام یک ارتباط تنگاتنگ فرض شده است. بر اساس این انگاره، رخداد و عدم رخداد 'را' در جمله‌های ساده بی‌نشان (مانند من کتاب را خریدم، من کتابی خریدم، من کتابی را خریدم و ... امشب اینجا باش)، جمله‌های ساده نشان‌دار (همچون آقا کوچیک را چقدر خرج تحصیلش کردم، پرتقال باید پوشش کند بعد خورد، امشب را اینجا باش)، جمله‌های مرکب بی‌نشان (مثل مردی که دیروز دیدیم معلم است، من باعث شدم که علی خونه رُ به مینا نفروشه)، و جمله‌های مرکب نشان‌دار (نظیر مردی را که دیروز دیدیم معلم است؛ علی رُ، من باعث شدم که خونه رُ به مینا نفروشه) تبیین روشنی یافته است. مشخصاً اینکه استدلال شده نشانه 'ابتدای ثانویه بودن' که مفهومی است کلامی/گفتمانی فصل مشترک تمامی رخداد 'را' در زبان فارسی امروز است و ادعا شده که محول شدن این وظیفه کلامی به 'را' انعکاس طبیعی تثبیت نحوی 'را' در نقش نشانه مفعول صریح است. از این رو، یکی از پیامدهای نظری شواهد و ادله ارائه شده در مقاله 'پیرامون' را در زبان فارسی این است که اگرچه حوزه نحو مستقل از حوزه کلام است، در عین حال بین ارکان و سازه‌های آن دو حوزه همبستگی وجود دارد.

بجا می‌دانم کمی درباره تحولات اخیر درباره مفهوم 'ابتدا' توضیح دهم. اگرچه در مقاله ۱۹۷۷ چامسکی^۱ 'ابتدا' به عنوان گرهی در نمودارهای درختی پیشنهاد شد و

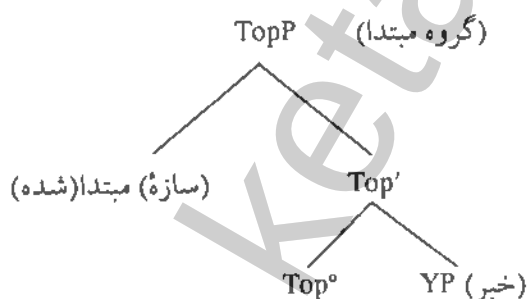
1. Noam Chomsky (1977), "On Wh-movement," in P. Culicover et al. (eds.), *Formal Syntax*, pp. 71-132, Academic Press.

قاعده ساخت گروهی/ایکس تیره $\text{Top}\bar{S} \longrightarrow \bar{S}$ برای تشکیل چنین گرهی را وی مطرح کرد (ص ۹۱)، این قاعده در آثار زبان‌شناسان زایشی نادیده گرفته شد و از مجموعه قاعده‌های ساخت گروهی/ایکس تیره کنار نهاده شد. لوئیجی ریتزی در مقاله ۱۹۹۷ خود^۱ باب این بحث را دوباره گشود و گرهی را به نام 'گروه مبتدا' (Topic) $\text{Phrase}=\text{TopP}$ پیشنهاد کرد که سازه‌های آن را دو قاعده ایکس تیره زیر به دست می‌دهند:

$\text{TopP} \longrightarrow \text{Spec Top}'$

$\text{Top}' \longrightarrow \text{Top}^\circ \text{ YP}$

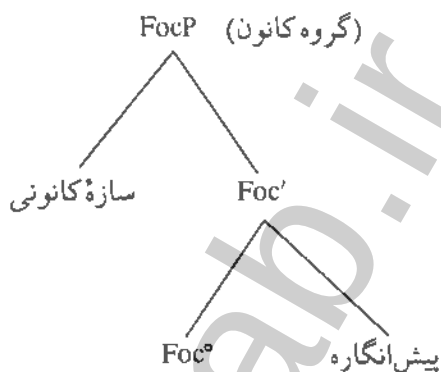
Spec (= Specifier) 'مشخص‌گر' همان جایگاهی است که 'مبتدا' اشغال می‌کند و در زیر گره Top° مشخصه به علاوه یا منفی واقع است که در صورت حضور به علاوه، مبتداسازی شکل می‌گیرد. YP نیز در قاعده دوم همان جایگاه 'خبر' (comment) است. در صورت عملکرد دو قاعده فوق، نمودار درختی زیر پدید می‌آید (ریتزی، ص ۲۸۶):

آنچه از بحث فوق با موضوع مقاله پیرامون 'را' در زبان فارسی مرتبط می‌شود این است که هم‌اکنون زبان‌شناسان زایشی به وجود گرهی به نام 'گروه مبتدا' در نمودارهای درختی جمله، یعنی در سطح نحو، قائل‌اند و این نوآوری نظری در زبان‌شناسی سازگار و همسو با شواهد و استدلالهایی است که در مقاله پیرامون 'را' مطرح شده است. تحول دیگری که در مقاله ریتزی مشاهده می‌شود طرح گرهی تازه به نام 'گروه کانون' (Focus) $\text{Phrase}=\text{FocP}$ است. قاعده‌هایی شبیه دو قاعده ایکس تیره فوق‌الذکر سازه‌های این گروه را به دست می‌دهند. نمودار درختی زیر، برگرفته از ریتزی (ص ۲۸۷)، ماحصل عملکرد این قاعده‌هاست. در این نمودار در جایگاه 'مشخص‌گر'، سازه کانونی واقع

1. Luigi Rizzi (1997), "The Fine Structure of the Left Periphery," in L. Haegeman (ed.), *Elements of Grammar*, pp. 281-337, Kluwer Academic Publishers.

می‌شود و در جایگاه هسته کانون، یعنی Foc^0 ، مشخصه به علاوه یا منفی واقع است که آنها در صورت فعال شدن ارزش به علاوه کانون سازی رخ می‌دهد. سازه سمت راست Foc^0 ، که در حقیقت متمم هسته است، جایگاه 'پیش‌انگاره' (presupposition) است. سازه کانونی همان 'اطلاع نو' و پیش‌انگاره همان 'اطلاع کهنه' است.

مقایسه دو نمودار فوق آشکارا حاکی از این است که ریتزی بین 'مبتدا - خبر' از یک سو و 'کانون-پیش‌انگاره' از سوی دیگر تمایز ساختاری قائل است. در تحلیل نگارنده در مقاله 'پیرامون 'را' در زبان فارسی' نیز بر ضرورت قائل شدن به این تمایز تأکید شده است. مقاله 'زبان فارسی و نظریه‌های زبانی: در جستجوی چارچوبی برای تدوین دستور جامع زبان فارسی'، که در واقع مکمل مقاله 'پیرامون 'را' در زبان فارسی' است و در سال ۱۳۸۳ نشر یافته است، به معرفی و بحث توصیفی و تحلیلی‌هایی که در پانزده سال گذشته از 'را' در چارچوب نظریه‌های ساختاری و نقشی / کارکردی گوناگون شده پرداخته و تحولات نظری عمده مرتبط با این مبحث در نوشتگان زبان‌شناسی صورت‌گرا و نقش‌گرا را بررسی و نقد کرده است. این بحث و بررسی مبنای پاسخ به دو پرسش ذیل قرار گرفته است: 'کدام یک از نظریه‌های مطرح زبان‌شناسی برای توصیف و تبیین داده‌های زبان فارسی کارآمد است؟' و 'آیا می‌توان از دستاوردهای این نظریه‌ها در تدوین دستور جامع زبان فارسی بهره جست؟'

مقاله 'فعل مرکب در زبان فارسی'، که روایت فارسی آن در سال ۱۳۷۶ و روایت انگلیسی آن در سال ۱۹۹۷ منتشر شد، پژوهشی است در مقوله‌ای بسیار بنیادی در ساخت زبان فارسی. از آنجا که موضوع فعل مرکب هم از جنبه نظری و هم از جنبه توصیفی مورد توجه ساخت‌گرایان، نقش‌گرایان، و زبان‌شناسان زایشی بوده است،

شناخت عمیق ما از فعل مرکب زبان فارسی می‌تواند هم در پرتوافکندن به این مقوله بنیادی در زبان فارسی کمک کند و هم در تأیید، تقویت، یا تعدیل و اصلاح نظریه‌های زبانی سودمند واقع شود. در این مقاله، پس از طرح دیدگاه‌های نظری مختلف درباره یکی از انواع فرایندهای تشکیل فعل مرکب در زبانهای دنیا، به تحقیقات فراوان موجود درباره فعل مرکب فارسی اشاره شده و نکته‌بینیهای آنها خاطرنشان گردیده و آنگاه تحلیل تازه‌ای از نظام فعل مرکب زبان فارسی به دست داده شده است. در این تحلیل استدلال شده که اولاً تشکیل فعل مرکب گرایشی بسیار زایا در دوره فارسی نوین بوده است و ثانیاً در فارسی امروز دو نوع فرایند عمده تشکیل فعل مرکب وجود دارد. نگارنده این دو فرایند را 'ترکیب' و 'انضمام' نامیده و آنگاه انواع امکاناتی را معرفی کرده است که ذیل این دو فرایند کلی و کلان واقع می‌شوند. نمونه‌هایی از فرایند 'ترکیب' عبارت‌اند از غش کردن، نجات دادن، تحویل گرفتن، غوطه خوردن، قبول داشتن، به دنیا آمدن، ورآمدن، دلخور کردن، و مواردی از فرایند 'انضمام' عبارت‌اند از غذا خوردن، زهر دادن، رأی دادن، بچه انداختن. استدلالهای مختلفی ارائه شده تا ضرورت تفکیک بین 'ترکیب' و 'انضمام' آشکار شود. همچنین استدلالهای گوناگونی به منظور تأیید این فرضیه به دست داده شده است که فعلهای تشکیل شده به شیوه 'ترکیب' و 'انضمام' به لحاظ ساخت‌واژی مرکب‌اند.

مقاله توصیف و ویژگیهای زبانی دو کودک عقب‌مانده ذهنی و منزوی و تحلیل پیامدهای آن، که به سال ۱۳۷۹ نشر یافت، پژوهشی است که نگارنده در یکی از مراکز نگهداری و آموزش کودکان عقب‌مانده ذهنی وابسته به سازمان بهزیستی کشور انجام داده است. در این پژوهش ویژگیهای زبانی دو کودک دوقلوی دوزبانه عقب‌مانده ذهنی و منزوی (به لحاظ اجتماعی، فرهنگی، و فیزیکی) شرح داده شده است و یافته‌های پژوهش با توجه به آرای نظری درباره ماهیت و چگونگی قوه نطق و نیز ارتباط بین قوه نطق و دانش زبانی از یک سو و دیگر قوای ذهن از سوی دیگر سنجیده شده است. از این رو، مقاله پیامدهای نظری بسیار مشخصی را در خصوص موضوع حوزه‌ای بودن ذهن و نیز ذاتی/فطری بودن برخی از ویژگیهای زبان در بر دارد. در این پژوهش آمده است که باوجود محدود بودن محیط فیزیکی، ارتباط اجتماعی و فرهنگی و نیز عقب‌ماندگی ذهنی آن دو کودک، توانش زبان فارسی آنها بسیار بالاست و نقصان چشمگیری در آن مشاهده نمی‌شود. اما در مقابل، دانش اجتماعی-فرهنگی آنها و نیز توان انجام دادن محاسبات ریاضی حتی در حد شمارش اعداد بسیار محدود است. وضعیت

دانش‌زبانی و غیرزبانی این دو کودک نمونه دیگری از نمونه‌های بسیار نادر گزارش شده در آثار زبان‌شناسان در سطح جهان است. در بخش پایانی مقاله، اشاره و مقایسه‌ای کوتاه بین یافته‌های مقاله و یافته‌های مربوط به دو نمونه بسیار استثنایی، جنی (فرامکین ۱۹۹۱) و کریستوفر (اسمیت و همکاران ۱۹۹۳، اسمیت و تسیمپلی ۱۹۹۵)، شده است.

در پایان وظیفه خود می‌دانم که از استاد ارجمند دکتر نصرالله پورجوادی، استاد گرانقدر دکتر علی‌اشرف صادقی، و دکتر امید طیب‌زاده که با مساعدتها، حمایتها، تشویقها، و همفکریهای خود انتشار این مجموعه را ممکن ساختند صمیمانه تشکر کنم. دکتر طیب‌زاده از سر لطف انطباق رسم‌الخط متن مقاله‌ها را با رسم‌الخط مصوب مرکز نشر دانشگاهی به عهده گرفت و واژه‌نامه‌های پایانی مجموعه را نیز تدوین کرد. همچنین از زنده‌یاد احمد حبّ‌علی موجانی، و واحد تولید مرکز نشر دانشگاهی برای محبت، احساس مسئولیت، و دقتی که در انجام دادن مراحل مختلف چاپ این مجموعه از خود نشان دادند سپاسگزارم. آقای علی‌اکبر رزدام، ویراستار توانمند مرکز نشر دانشگاهی، با وسواس و دقت علمی تحسین‌برانگیز خود ویرایش این مجموعه را انجام داد. از او نیز بسیار متشکرم.

محمد دبیرمقدم